ئەنفال
جینۆسایدکردنی نەتەوەیەك لە بێدەنگیدا

هەڤاڵ ئەبوبەکر

سەرەتایەکی پێویست:

کارەساتەکانی ئەنفال، هەرچەندە بوونەتە مێژووی ڕۆژگارێکی ڕابردوو، بەڵام کاریگەرییەکی سەخت و نێگەتیڤانەی گەورەیان لەسەر ژیانی کوردان بەجێهێشتووە.

ئەوەی جێی داخە ئەمڕۆ تەنها دوای بیست ساڵ لەو کارەساتە گەورانە زۆربەی خوێندەواران و خوێندکارانی زانکۆکانی کوردستان لە ڕۆژ ژمێری ئەنفالەکان و چۆنێتی ڕوودانی ئەو کارەساتانە بەئاگانین، کە دەبوو لانی کەم لە کۆلیژەکانی یاسادا بەشی سەربەخۆ بۆ یاسا نێودەوڵەتییەکان بکراناياتەوە تا تیایاندا بەو وردەکارییەوە، بتوانرایە لە ڕوانگەیەکی یاسایی نێودەوڵەتییەوە ئەنفال وەك پرۆسەیەکی موتەکامیلی جینۆسادکردنی کوردان بناسێنێت و نەوەی نوێ چیدی نەك هەر لە ڕابردووی مەرگەساتەکانی نەتەوەکەمان بەئاگابن، بەڵکو بەشێوەیەك پەروەردە بکرێن کە لە توانایاندا هەبێت لە ڕێی یاسا نێودەوڵەتییەکانەوە جارێکی دی دۆزی ئەنفال وەك تاوانێکی گەورەی جینۆساید بخەنەوە سەرمێزی دادگاکانی دادی نێودەوڵەتی و هەوڵبدەن لە دوای دادگایکردنی سەرانی ڕژێمی ڕوخاوی بەعس و سەلماندنی ئەنفال بە جینۆساید لەلایەن دادگای باڵای تاوانەکان لە عیراق و خودی کۆمەڵگای عیراقیشەوە، دژە ئاراستەی سیاسەتی نێودەوڵەتی بکانەوە بە تەریبی یاسا نێودەوڵەتییەکان و بەشێوەیەك ئاگاداری وردەکارییەکان بن کە نەبنە مایەی هەڵەی سیاسیی و یاسایی گەورەو هەر لێرەشەوە داوای قەرەبووکردنەوە لە کۆمەڵگای نێودەوڵەتیی و دۆستەکانی ئەو دەمەی ڕژێمی لەناوچوو بکەنەوە.

بۆیە لەم باسەدا بەگێڕانەوەیەکی خێرا، ڕۆژ ژمێری ئەنفال و پۆلێنکردنەکانی ڕابردوو، بە پێویست دەزانم.

هێرشەکانی ئەنفال بەو هێرشە وەحشیگەرانە دەوترێن کە لەلایەن ڕژێمی عێراقەوە دەرهەق بە گەلی کورد کران.

له‌١٨/١٧ی شوباتی ١٩٨٨دا یەکەمین هێرشی ئەنفال بۆ سەر ناوچەی دۆڵی جافەتی دەستی پێکردو سنووری قەزاو ناحیەکانی (دوکان، بنگرد، چوارتا، قەڵاچوالان، سەرچنارو سورداش)ی گرتەوە، پاش بەکارهێنانی جۆرەها چەکی کۆکوژیی وەك چەکی کیمیاویی و بایۆلۆژیی و فۆسفۆریی، بەگرتنی (سەرگەڵو و بەرگەڵو) لە ١٩/١٨ی ئازاری ١٩٨٨دا کۆتایی بەم هێرشە هات.

ئەنفالی دوو لە ١٩٨٨/٣/٢٢دا دەستی پێکرد بۆ سەر ناوچەکانی (بازیان، قەرەداغ و دەربەندیخان) و لە ٢٩/٢٨ ئازاری ١٩٨٨دا کۆتایی هات.

ئەنفالی سێ ناوچەکانی (چەمچەماڵ، سەنگاو، قادرکەرەم، دووز، کفری، کەلار، پێبازو تیلەکۆ)ی گرتەوەو لە ٧ی نیسانی ١٩٨٨دا دەستی پێکردو لە ١٨/١٧ی نیساندا کۆتایی هات.

ئەنفالی چوار، ناوچەکانی (ئاغجەلەر، چەمی ڕێزان، ناوشوان، دەشتی کۆیەو تەق تەق)ی گرتەوە، لە ٢٠ی نیسان تا ٧ی ئایاری ١٩٨٨ ی خایاند.

ئەنفالی پێنج و شەش و حەوت، ناوچەکانی (ئامێدی، ئاکرێ، شێخان، زاخۆو دهۆك)ی بادینانی گرتەوەو لە ٢٥ی ئابی ١٩٨٨ تا ١٥ی ئەیلولی ١٩٨٨ی خایاندو تیایدا (٤٥٠) گوند وێرانکران.

دوا ئەنفال، یان ئەنفالی هەشت لە ٥ی ئەیلولی ١٩٨٨دا بناری قەندیلی گرتەوە[1].

لە ئەنجامی ئەم شاڵاوە دڕندانەیەی ڕژێمدا دەیان هەزار کەس لە ژن و پیرو منداڵ و گەنج بێ سەروشوێن کران و سەدان گوندی ناوچەکانیان خاپورکران، پاشماوەی خەڵکی ناوچەکان دەربەدەرو ئاوارەبوون و زۆربەیان لە ئۆردوگا زۆرەملێکاندا نیشتەجێی ناچاریی کران و چی سەروەت و سامانی ناوچەکان هەبوون، تالانکران و دەستیان بەسەرداگیرا.

لە ١٨/١٧ی شوباتەوە هێرشەکان دەستیان پێکردو تا ١٩٨٨/٩/١٥ بەردەوام بوون، (سەدام بۆ سەرپەرشتی دوایین قۆناغی ئەنفالی (یەك) هاتبوو بۆ کوردستان، سێ کەس لە لێهاتووترین جەنەراڵەکانی جەیشی عێراق سەرکردایەتی لەشکرکێشی ئەنفالیان دەکرد: (سوڵتان هاشم، نزار خەزرەجی، کامیل ساچیت)) [2].

لە درێژەی ئەو ماوەیەدا زیانێکی گەورەی گیانی وماڵی لە خەڵکی کوردستان درا، بۆ نمونە تەنها لە ناوچەی کەرکوکدا:

٥٧٠ هەزار تەن دانەوێڵە سوتێنران.

٤٥٧٧٧ خێزان ئاوارەو بەندو بێ سەروشوێن کران.

٣٩١٧٨ خانوو، ٣٨١ قوتابخانە، ٦٥٧ مزگەوت، ٩ نەخۆشخانە وێرانکران.

٧٨١ گوند سوتێنران.

٤٧٢٧٧٠ سەر مەڕومالاَت و، ١٥ هەزار رەشەوڵاخ تالاَنکران.

١٤٣٥ رەزوباخ خاپور کران.

٥٢ عەماراوو ماتۆڕی ئاوو ٤٧ مەکینەی ئاش و ٣١٥ ئەستێل تەقێنرانەوە.

١٥٧ تەکیەو خانەقاو مەرقەدو شوێنەواری ئاینی وێرانکران[3].

لەڕووی زیانەکانەوە بەتایبەتی زیانە مرۆییەکان، کورد زیانێکی یەکجار گەورەی بەرکەوت، بەشێوەیەك کە سەرخانی کۆمەڵ و ئابووری خاپورکراو، ژێرخانی ئابووریی و کۆمەلاَیەتیی و سیاسیی و چەکداریی زیانێکی ئەوەندە قورسیان بەرکەوت کە کاریگەرییەکانی تا ئەمرۆش ماون.

(هێزەکانی رژێم و ئەفواجی دیفاع وەتەنی، هەموو ئەو ناچانەیان بە شەڕ داگیرکردو هەرکەسێکیان بەردەست کەوتبا لە گەورەو بچووك، ژن و پیاو، چەکدارو بێچەك، دەیانگرت و، دڕندایەتی و بەدڕەوشتی گەیشتە ئەوپەڕی، زیاتر لە ١٥٠هەزار کەس بە زیندوویی لە دانیشتوانی گەرمیان گیران و بێسەروشوێن کران، تاوانی جینۆساید لە سنوورێکی فراواندا بەرامبەر بە کورد کرا، لە ئەنجامی ئەو هێرشانەدا زیاتر لە ١٠٠هەزار کەس رووبانکردە ئێران و، دەیان هەزاریش پەنایان بۆ تورکیا برد) [4].

ناوەندە سەرژمێرییەکانی تری ئەنفال لە کوردستاندا ژمارەی ئەنفالکراوەکان بە ١٨٢هەزار کەس باسدەکەن، بەلاَم لیوا روکن وەفیق سامەڕائی سەرۆکی ئەوکاتەی ئیستخباراتی سەربازیی رژێم، ژمارەیان بە لە ٢٠٠هەزار کەس زیاتر باس دەکات، (کورد دەڵێ ژمارەیان ١٨٢هەزارە بەلاَم ئەمە هەڵەیە ژمارەیان پتر لە ٢٠٠هەزار کەسە بەلاَم چارەنووسیان لێڵەو ئەنجامیان نازانم؟!) [5].

دەشێ لێرەوە بپرسین کە بۆچی پرۆسەکانی ئەنفال لە سنووری کەرکوك و گەرمیاندا توندتربوون وەك لە ناوچەکانی دی؟ ئەوەی راستە بوترێت ئەوەیە کە هەرچەندە پرۆسەکانی ئەنفال پلانێکی هەمەناوچەیی و هەمەلایەنەی سەرتاسەریی تەواویان هەڵگرتبوو، مەبەستیان شکاندنی هەر توانایەکی کوردیی بوو لە هەر جێگایەکدا بێت، بەلاَم لەگەڵ ئەوانەشدا بە داگیرکردنی سەرکردایەتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، ئینجا بەغداد جورئەتی ئەوەی کرد لە گەرمیاندا درێژە بە ئەنفالەکانی تر بدات.

ئەوەی بەدی دەکرێت لە ئەنفالی گەرمیاندا ئەوەبوو کە پتر لە دووسەدهەزارکەس بێسەروشوێن کران، هەڵبەت ئەمەش جیاوازییەکی هەروا سادە نییەو بەدڵنیاییەوە هەڵکەوتەی جوگرافیی و جۆرو بڕی دانیشتوان و چەندین هۆکاری تریش رۆڵیان لەوەدا بینیوە، من لێرەدا بەشێکی ئەو هۆکارانە دەگەڕێنمەوە بۆ:

یەکەم: ناوچە کوردییەکانی گەرمیان راستەوخۆ هاوسنوورن لەگەڵ ناوچەکانی ناوەڕاستی عێراقدا، واتە سنووری سەرەکییان ناوچەکانی ناوەندو سنوورێکی دییان کوردستانی داگیرکراوبوو لەلایەن عێراقەوەو سنوورێکی ئێجگار کەمیان لە ئێرانەوە هەبوو، ئەویش لە شەڕی عێراق– ئێراندا لە شەرگە سەرەکییەکان بوو، سروشتی جوگرافیی جیابوو لە ناوچەکانی کوێستان، بۆیە ئەگەری قوتاربوون بۆ ئەو خەڵکە مەدەنییە بێ دیفاعانەی کورد لەو ناوچانەدا لە سەدا یەك بوو، بەپێچەوانەی ناوچەکانی کە (ی.ن.ك) توانی هەموو سەرکردایەتیی و پێشمەرگەو خەڵکی ئەو ناوچانەش بەرەو رووی سنوورەکان رزگار بکات.

دووهەم: نزیکیی ئەو ناوچانە لە ناوەندو مەترسی بەغدا لە شالاوی ئەو خەڵکانەو کاریگەرییان لەسەر دەسەڵاتی خۆی چونکە بەدڵنیاییەوە گەر ئەو دووسەدهەزار کوردەی ئەنفالکران لە شوێنی خۆیاندا بوونایە لەکاتێکی وەك راپەڕیندا ئەوا ئێستا گوشارێکی زیاتر خرابوویە سەر حکومەتی بەغدا.

سێهەم: رق و قینی بەغدا لەخەڵکی ناوچەی گەرمیان کە رۆڵی نەبەردانەیان لەخەباتی درێژخایەنی گەلی کوردستاندا هەبووە.

چوارەم: هەوڵێکی تری بەغدا بووە بۆ کەمکردنەوەی مەترسی لەسەر کەرکوك و کەمکردنەوەی نەژادی کورد لە ناوچە هاوسنوورییەکانی خۆیدا، تا لەوێوە ژمارەکانی خۆی زیادبکات و کوردیش بەرەو ژمارە سفر بەرێت، هەر لەو هۆیانە بەنداوی دەربەندیخان و نزیکی ئەو ناوچانەیە لە سەرچاوە نەوتییەکانی کەرکوك و خانەقین و مەندەلی و ناوچەکانی دی، بۆیە بەغدا لە پێشبینییەکانی خۆیدا وای تۆمارکردبوو کە لە ئایندەدا ئەم ناوچانە دەبنە مەترسی بۆ بەغداو هاوسنووری تارانیش خۆی لەخۆیدا رۆڵی بینی لەوەی گەرمیان ئەنفال بکرێت، چونکە بەغدا دەترسا لەوەی تاران دەسەڵاتی خۆی بێنێتە ناوجەرگەی زەوییە سیاسییەکانی عێراقەوە کە لەوکاتەدا بەدەستیەوە بوون و کەمەری باکووری عێراقیان بەتەواوی دەشکاند.

پێنجەم: زۆرینەی زۆری منداڵو گەنجو پیر، ژنوپیاو لەم ناوچانەدا خەڵکی تێکۆشەرو کوردپەروەربوون، ئەمەش ئەو تێزەی لای بەغدا خوڵقاندبوو کە شتێك نییە لەم ناوچەیە ناوی خەڵکی مەدەنیی بێو لە فەرهەنگی سەربازیی خۆیدا هەموویانی بە چەك بەدەستو بە پێشمەرگە ناوزەند کردبوو.

شەشەم: ئەم ناوچەیە کەمتر عەیبەو لاسارییەکانی رژێمی بەغدایان تێدا دەردەکەوت، چونکە لەناو عێراق خۆیدا بوو، وەك وتم سنوورێکی کەمی بە ئێرانەوە هەبوو (ئێرانیش لەودەمەدا شایەتی لێوەرنەدەگیرا) بۆیە بۆ بەغدا گەرمیان ئەو تیکە چەورە بوو کە دەیتوانی بەئاسانی قوتی بدات، لە هەمان کاتدا بەئاسانی هێرشیان بۆ بکاتو رێ لە دەرچوونی نەك هەر مرۆڤەکان بەڵکو باڵندەکانیش بگرێت. ئەمەش لەلایەك ناوچەکە بکات بە ناوچەیەکی یاساغکراوی داخراوی ئەمنیی بەتاڵکراو لەهەر داینامیکیەتێکی زیندەیی، لەلایەکی تریشەوە وەك کەرەستەیەك بۆ تاقیکردنەوەی دامەزراوە ئەتۆمییو بایۆلۆژییو کیمیاییەکانی خۆی بەکاربهێنێت.

حەوتەم: هەروەها بەغدا دەیویست ئەوە بە هێزی پێشمەرگەی کوردستان بسەلمێنێت کە دوای گرتنی سەرکردایەتی شوێنێکیان بۆ ناهێڵێتەوە لە ناوچەکانی کوردستانی عێراقدا، تیایدا درێژە بە خەباتی خۆیان بدەن، چونکە تا ئەو دەمانەش هێزی پێشمەرگەی کوردستان، کوردستانی کردبووە سەنگەری تێکۆشانی خۆی، نەك لە دەرەوەو لە ئوتێلە پێنج ئەستێرەکانەوە باس لە خەباتو دژایەتیکردنی بەغدا بکات.

هەشتەم: لێکدابڕاندنی گوندەکان لەیەکترو گوندەکان لە شارەکان یەکێکی تربوو لە مەبەستەکانی ئەنفال، تا لەوێوە ئۆردوگا زۆرەملێکان دروستبکاتو خەڵکی کورد لە چەند ناوچەیەکی جوگرافیی دیاریکراودا گردبکاتەوە، ئەویش چەند مەبەستێکی دی بۆ بەغدا دەهێنایە کایەوە لەوانە: خەڵکی کورد لە کەسێکی بەرهەمهێنەری مولتەزیم بە خاكو ئاوی ناوچەکەی خۆیەوە دەگۆڕێ بۆ کەسێکی بەرهەمخۆری نامولتەزیمی نامۆ بەو شوێنەی تیایدا نیشتەجێی قەسری دەکرا.

لەو ناوچە ئامادەکراوانەدا بەغدا لەڕێی دەزگا سیخوڕییەکانی خۆیەوە ئاسانتر دەیتوانی کۆنترۆڵی هەر بزاوتێکی ناو ئەو ئۆردوگایانە بکاتو بەمەش شوێنەکانی چاودێریکردنی ئەمنیی بۆ خۆی کەمترو ئاسانتر دەکردو لەبەرامبەردا خەڵکی کورد وا بەئاسانی نەیاندەتوانی لە پانتایی گەڕەكو ماڵە تێکڕژاوە فرە ناوچەکاندا بڕواو متمانە

بەیەکتر بکەن‌و خۆیان لە کۆمەڵێکی هاوڕای وادا ببیننەوە کە ببێتە ماکی بەگژاچوونەوەو تۆڵەسەندنەوە.

ئەو خەڵکە داگیراوە ئەنفالکراوە قوتاربووە لەو کارەساتە گەورانە بە حوکمی نەمانی زەوی‌و کشتوکاڵ‌و بەرهەم‌و داهاتی خۆیەوە، ناچاردەکرا سەرچاوەی دی بۆ بژێوی ژیانی خۆی بدۆزێتەوە، لێرەوە زۆربوونی فەوجەکانی دیفاع وەتەنی‌و دیاردەی جاشایەتی پەرەی سەندو بەغدا بەمەش نەوەستا بەڵکو بە جاشەکانی سۆران شەڕی بادینانی دەکردو بە جاشەکانی بادینان شەڕی ئەم ناوچانەی دەکرد، دوور ناڕۆم گەر بڵێم بەشێکی گەورەی ژنانی ئۆردوگا زۆرە ملێکان هەمان پەتای ژنانی ئەڵمانیای سەردەمی جەنگی جیهانیی دووەم رووی تێکردبوون‌و گەر راپەڕین نەبووایە ئەوا چارەنووسی زۆر رەش چاوەڕوانی تەواوی خەڵکی ئەو ناوچانەو ناوچەکانی دیشی دەکرد[6]. دەمەوێ بڵێم بەغدا بەهەموو شێوەیەك لە هەوڵی تێکدانی بونیاتی بنەڕەتیی تاکی کورددا بوو، بەشێوەیەك کە دووکەسیان نەتوانن لە رایەکدا یەك بگرنەوە، تا لەوێوە کۆمەڵی کوردیی بە شێوەیەك وێران بکات کە ئاسان نەبێت وا بەزوویی چارەسەری بکرێت‌و بینابکرێتەوە.

بەغدا دڵنیابوو لەوەی کە ئەم تاوانانەی وا بە سانایی بۆ ناچێتە سەر بۆیە وردتر ستراتیژی خۆی دادەڕشت‌و بیری لە پیلانەکانی دەکردەوە بەشێوەیەك کە لە نەمانی خۆشیدا گرفتی گەورە بۆ کەسوکارو دامەزراوە حکومیی‌و یاساییەکان دروستبکات، دیارترینی ئەو رەفتارە بەدانەش ئاشکرانەکردنی چارەنووسی ئەو خەڵکە زۆرانە بوو کە تا رۆژگارێکی نزیك چارەنووسیان بە هەڵواسراویی مابۆوەو سەدان گرفتی یاسایی‌و کۆمەڵایەتی گەورەی بۆ خوڵقاندبوون.

جینۆسایدو ئەنفال:

ئاخۆ جینۆساید چییە؟ پەیوەندی جینۆساید بە کارەساتی ئەنفالەوە چییە؟ جۆرەکانی جینۆساید کامانەن، ئاخۆ کورد تەنها چەند جۆرێکی جینۆساید دوچاری بۆتەوە؟ یان نەتەوەی کورد ئەو لابرۆتۆرییەیە کە چەشنەکانی جینۆسایدی تیا تاقیکراوەتەوە؟

((جینۆساید لە رووی زمانەوانییەوە لە دوو وشە پێکهاتووە:

١- وشەیەکی گریکیی Genos واتە: خێزان، ڕەگەز، یان جنس یان بنەچە.
٢-وشەیەکی لاتینیی cide واتە کوشتن یان فەوتاندن، کە لە وشەی (occido)ی لاتینییەوە وەرگیراوە بەمانای سەربڕین.

بە لێکدانی هەردوو وشەکە (فەوتاندنی بنەچە) Genocide پێکدێت))[7]، بەکورتی جینۆساید تاوانێکی دڕندانەیە لەدژی مرۆڤایەتیی و لەهەندێ باردا بەزاراوەی (کوشتنی بەکۆمەڵ)یش دێت کە بەشێوەیەکی هەڕەمەکی خەڵك لەناو دەبرێن و دەفەوتێنرێن بێ لێپرسینەوەو لێکۆڵینەوەیان و دەوترێت: ((جینۆساید، وێرانکارییەکی بە ئەنقەست و ڕێکخراوە دژ بە کۆمەڵە خەڵکێك لە سەر بنەمایەکی نیشتمانیی، یان نەتەوەیی، یان ئایینیی، یان نەژادیی)) [8] ، لە پێناسەی نەتەوە یەکگرتووەکانیشدا هاتووە کە ((هەر کردەیەکە بۆ لەناوبردن و وێرانکردنی بەشێك یان هەموو، کۆمەڵێکی مرۆیی ئایینیی، یان نەژادیی، یان ڕەگەزیی، یان نەتەوەیی و زیانگەیاندنە بە جەستە یان هۆشی ئەندامانی ئەو کۆمەڵەو وێرانکردنی سروشت و ژینگەکەیانە)) [9] ، یان جینۆساید بەو سیاسەتە دەوترێت کە تیایدا پرۆسەگەلێکی کۆمەڵکوژیی لە دژی دەستەو گروپ و خەڵکە جیاجیاکان بەرپادەکرێت، دژایەتیکردنی نەتەوەیی یان نەژادیی یان ئایینیی یان سیاسیی دەکاتە بنەما بۆ ئەم پرۆسەیە، ئەمەش لە ٩ی کانونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٨ەوە نەتەوەیەکگرتووەکان وەك تاوانێکی نێودەوڵەتیی ناساندویەتیی و لە ساڵی ١٩٥٠دا بیست وڵات ئیمزایان لەسەر کردو لە کانونی دووەمی ١٩٥١ەوە کەوتە باری جێبەجێکردنەوە[10]، ئەم زاراوەیە بەربڵاوییەکی یاسایی و نێودەوڵەتیی زیاتری بۆخۆوە بینی ئەوش لەسەر دەستی مافناسی یەهودیی پۆڵۆنیی (رافایل لمکین ١٩٠٠-١٩٥٩)لە ساڵی ١٩٤٣دا[11] و ئەو تاوانانەی نازییەکان لە جەنگی دووەمی جیهانیدا دژ بە نەتەوەکانی تری غەیرە جێرمەنیان کرد، لە زۆر سەرچاوەدا بەسەرەتای بە نێودەوڵەتیکردنی جینۆساید دەزانرێت، هەرچەندە ئەم تاوانی بە کۆمەڵ کوشتنە، بۆ بەر لەم مێژووەیش دەگەڕێتەوە وەك: ئەو قەسابخانەیەی دوچاری دانیشتوانی (میلۆس) بۆوە لە سەر دەستی یۆنانییەکان لە چەرخی پێنجەمی پێش زایینیدا، یان ئەوەی لە دانیشتوانی کەرتی (ڤاندیەی فەرەنسی) قەوما لە ساڵی ١٧٩٣ز دا، یان ئەوەی دوچاری هیندییەکان بۆوە لە ئەمریکای باکوردا، یاخود ئەو کۆمەڵکوژییەی بەسەر ئەرمەنەکاندا هات لە ساڵی ١٩١٥داو...هتد[12]، هەندێك سەرچاوەی تریش ((هەر هەوڵێك بۆ لەبەینبردن و لێکهەڵوەشاندنەوەو خاپورکردنی دامەزراوە سیاسیی و کۆمەڵایەتییەکان،

رۆشنبیریی، زمان، هەستی نیشتمانیی، ئاینیی، ژێرخانی ئابوریی، ئاسایشی کەسیی، ئازادیی، تەندروستیی، کەرامەتی خەڵك، ژیانی کەسیی، بە جینۆساید دەزانێت)) [13]، یان بەواتایەکی تر جینۆساید مەبەست لێی ((دەست بەسەراگرتن یان هەوڵدانە بۆ دەست بەسەراگرتنی کۆمەڵێك مرۆڤی دیاریکراوو، تیایدا پرۆسەیەکی لەناوبردن و کوشتنی بەکۆمەڵ یان تەعداکردنێکی سەخت و قورس لەسەر هەردوو روکاری جەسەدی و دەروونی، یان ناچارکردنی ئەوکەسانە بەلێك جوودابونەوەو هەڵکەندنیان لە زێدی خۆیان، دەگرێتەوە)) [14].

بەگشتی جینۆساید چوار جۆر لەخۆ دەگرێت، کە بریتین لە [15]:

یەکەم: جینۆسایدی فیزیکیی، یان جەستەیی (بەدەنی): کوشتن بەهەرجۆرێك بێت، ئیعدامکردن، گوللەباران کردن، هێرشی سەربازی و بەکۆمەڵ کوشتن و بەکارهێنانی چەکی قڕکردنی وەکو کیمیایی و فۆسفۆرو ژەهرو زیندەبەچاڵکردن و ... هتد.

دووهەم: جینۆسایدی بایۆلۆژی: بەربەندکردنی هەر کۆمەڵەو مرۆڤێك لەپێشکەوتن و زیادبوون، لەیەك دابڕینی پیاوو ئافرەت و دابەشکردنی کەسانی خێزانی بۆماوەیەکی زۆرو بەزۆر منداڵ لەباربردن و بەزۆر سکپڕکردنی ژنان و هەوڵدان بۆ گۆڕینی ئاکارە مرۆییەکان بۆ مەبەستێکی دیاریکراو.

سێهەم: جینۆسایدی کەلتووریی و نەتەوەیی: وەکو قەدەغەکردنی زمان و رۆشنبیریی و شێواندنی مێژوو، فەوتاندنی تایبەتمەندێتی نەتەوەیی و نەهێشتنی یەکێتی هاوبەشی نێوان خەڵك، هەروەها وێرانکردنی شوێنەوارە دێرینەکان وەکو روخاندنی پەیکەرو ئەشکەوت و مۆزەو گەڕەك و گەرماوو مزگەوت و کڵێسەو هەموو شوێنەوارێك کە پاشماوەی کۆن یان نویێ بێت و بەرهەمی جۆری ژیانی ئەو خەڵکە بێت.

چوارەم: جینۆسایدی ئابووری: واتە وێرانکردنی سامان و سروشت و بەروبوومی ناوچەکان، تالانکردن و فەرهوودکردنی ماڵ و سامانی خەڵکی.

هەروەها گەمارۆی ئابووری بەمەبەستی برسیکردنی خەڵك، ئەمانە هەموویان دەبنەهۆی نەمانی لەسەرخۆی مرۆڤ.

لەوانیشەوە تاوانەکانی ئیکۆساید (فەوتاندنی ئابووری) و بیۆساید (فەوتاندن و شێواندنی ژینگەو ژیان)و پۆلیتیساید(ئیبادەی سیاسیی)و دیمۆساید(ئیبادەی دیموکراسیی) دەکەوێنەوە [16].

هەر یەك لەم جۆرانەی خوارەوەیش بە کردەی جینۆساید ناسێنراوون[17]:

١. رەشەکوژیی و کۆکوژیی.

٢. زیانگیاندنی جەستەیی یان هۆشیی یان دەرونیی بە کۆمەڵە خەڵکێك.

٣. وێرانکردن و خاپورکردنی سروشت و ژینگە.

٤. بەرگرتن لە لەدایکبوون یان بەزۆر منڵبوون و تەعداو ئەتککردن و سکپڕکردنی بەزۆر.

٥. بەزۆر گوێزانەوەی منالانی شوێنێك بۆ شوێنێکی تر.

٦. یاساغکردنی زمان و کەلتورو...هتد.

پەیوەندی ئەنفال بە جینۆسایدەوە بریتی دەبێت لەو ئالیەتەی بۆ پراکتیزەکردنی پرۆسەی ئەنفال بەسەر کورددا بەکارهێنراوەو ئەو زاراوەیە دەبێت کەدەشێ لێیەوە لەنێو یاسا نێودەوڵەتییەکاندا بەدووی سزاو ئاسەوارو تاوانەکانیدا بگەڕێین، کورد خۆی بۆ خۆی هەموو جۆرەکانی جینۆسایدو لەویشەوە ئیکۆسایدو بیۆسایدو پۆلیتیسایدو دیمۆسایدی بەسەردا هێنراوەو تا ئەمڕۆش مەترسییەکانی لەسەر ژیانی کورد وەکو کۆمەڵێکی مرۆیی درێژەیان هەیە.

هەرچەندە بەپێی رێکەوتننامە نێودەوڵەتییەکان رێ لە ئەنجامدانی پرۆسەی جینۆساید گیراوە، بەڵام وڵاتان کەمتر لەرووکارە سیاسییەکەیەوە مل بۆ بڕیاری لەو شێوەیە دەدەن و مەگەر لەکاتی شەرمەزاربوونی تەواوی ئەو دەسەڵاتانەدا ئەو یاسایانە بخرێنەگەڕ کە ئیدی ئەو دەسەڵاتە زیانی بۆ سیاسەتی وڵاتەکان هەبێت وەك ئەوەی لەلاهایدا بۆ تاوانبارانی شەڕی بۆسنەو کۆسۆڤا دامەزرێنران، یاخود دادگایکردنی سەرانی بەعس لە عیراق دوای پرۆسەی ئازادیی عیراق.

بۆیە لەگەڵ ئەوەی بڕیاری 688 ی نەتەوە یەکگرتووەکانی تایبەت بە مافی مرۆڤ لەکوردستان و باشوری عیراقدا بڕیارێکی سەرچاوەگرتوو بوو لەبڕیاری پێشووی نەتەوەیەکگرتووەکان و دواتر دوای ئازادکردنی عیراق لە بڕیارەکانی ئەنجەمەنی حوکمدا مادەی ٥٨و لە دەستوری نوێی عیراقیشدا مادەی ١٤٠دانراون، بەڵام تا ئەمڕۆ ئەم بڕیارانە بەباشی جێبەجێ نەکراون.

دیکتاتۆرەکانی دنیا وردتر لەخەڵکە ئازادیخوازەکان نەخشە بۆ پیلانەکانیان دەکێشن، بەشێوەیەك کە بتوانن لەناو شەرعیەتی نێونەتەوەیی و یاساو بنەما

نێودەوڵەتییەکان‌و بەندەکانی مافی مرۆڤدا تەراتێن بکەن‌و لەدوو ڕووی تەواو جیای دەرەوەو ناوەوەدا بەرگی کاڵا سیاسیی‌و ڕەفتارە واقعییەکانیان دەربخەن.

لێرەوە لەلایەك كار بۆ ئەوەدەکەن ناسنامەی مرۆڤەکان بەشێوەیەك تاریك‌و ڕەش بکەن‌و ئەوە لەلای خەڵکی دەرەوە دروست بکەن کە ڕەفتارەکانی ئەو دەسەڵاتە سیاسییە دەیانکات تەواو شەرعین‌و لەپێناو مرۆڤایەتیدان، لەلایەکی تریشەوە هەموو تواناکانی خۆی لەناوەوەدا بۆ کپکردنی خەڵکەکانی خۆی بەگەڕدەخات تا دەنگیان نەگاتە نزیکترین دەلاقەکانی دەرەوەی خۆیان.

ئەمە بۆ ئەوەیە کەبڵێم" بەردەوام دەسەڵاتی مەرکەزیی لە عیراقداو لەو کاتەوەی دەسەڵاتی بەسەر کوردستاندا شکاوە، لەم ناوچەیەدا هەوڵی داوە کورد وەك کەسایەتییەکی لاواز وناوەڕۆکێکی خراپ‌و نەتەوەیەکی بێ ناسنامەو، مرۆڤێکی دواکەوتووی دەمە بەردینەکان باس بکات، ئەمانەش تەنها وەك دروشمێك کاریان لەگەڵدا نەکراوە بەڵکو جۆرەها پیلان‌و ئامرازی جێبەجێکردنی بۆ خراوەتەگەڕو هەوڵ دراوە ئەو درۆیە بە واقعێکی تەواو لای خەڵك جێگیر بکات، بەعس خۆی بۆ خۆی تاوانی لەو جۆرەی زۆر کردووە کە سەدەها کاسێتی ڤیدیۆی بە وڵاتاندا بڵاوکردۆتەوەو تیایدا کوردە حەقیقییەکان بە تێکدەرو پێشێلکاری مافەکانی مرۆڤ ناساندووە.

بەکورتی هەموو توانا ئیعلامیی‌و ڕۆشنبیریی‌و ئەمنیی‌و سیاسیی‌و سەربازیی‌و کۆمەڵایەتیی‌و ئابوورییەکان خراونەتە گەڕ بۆ لەکەدارکردنی کەسێتیی ئەو مرۆڤەی ناوی (کوردە).

ئەوەی دەبێتە خاڵی پەڕینەوە بۆ باسکردنی هەڵوێستی وڵاتە ئیسلامیی‌و عەرەبییەکان‌و بێدەنگییان‌و، تەنانەت پشتگیریان لە ئەنفال‌و لە سەدام حوسەین ئەوەیە کە بەغدا توانیویەتی هەموو دەوڵەتە ئیسلامیی‌و عەرەبییەکان وەك حکومەت بخاتە ژێر کاریگەریی ڕاگەیاندن‌و هەوڵە چەواشەکارییەکانی خۆیەوەو، ڕاگەیاندنی بەغدا بکات بەو چاوەی کە ئەو وڵاتانە ناوەوەی عیراقی پێ ببینن، بەو شێوەیەی کە بەغدا ویستویەتی نەك بەوشێوەیەی کەخۆی لە واقیعدا هەبووە[18].

وڵاتە ئیسلامیی‌و عەرەبییەکان لەو دەمەدا بووبوون بە سێ کوتلەی سەرەکی، کۆماری ئیسلامیی ئێران‌و سوریاو لیبیا، ئەو کوتلەیە بوون کە دژایەتیی بەغدایان دەکرد. کوتلەی دووەم ئەو وڵاتانە بوون کە بەجۆرێك لەجۆرەکان ئیدی (سیاسیی،

سەربازیی، ئابوریی) بێت، هاوپەیمانێتی ستراتیژییان لەگەڵ بەغدادا هەبوو بە نموونەی (میسر، ئوردن، یەمەن، سعودیە، کوەیت، قەتەر، بەحرەین، عومان، میرنشینە عەرەبییەکان، مەغریب، جەزائیر، تونس، تورکیا، وڵاتانی ئاسیا بەهیندو پاکستانو ئەوانی تریشەوە). کوتلەی سێیەم ئەو وڵاتە ئیسلامییو عەرەبییانە بوون کە یان بە کێشە ناوخۆییەکانی خۆیانەوە خەریك بوونو هەڵوێستی جێگیریان لەبەرامبەر بەغدادا نەبوو، یان نەیان دەپەرژا باس لەسیاسەتی دەرەوەی خۆیان بکەن، وەك (لوبنان، ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی، سوڈان، سۆماڵو ...هتد). کوتلەی دووەمو سێیەم دوورو نزیك لەگەڵ بەغدادا دۆستایەتیان هەبوو یان لەگەڵ حکومەتی ئەو دەمەی کۆماری ئیسلامی ئێراندا ناکۆکیان هەبوو، ئەمەیش وایکردبوو کە بەوجۆرەی لەبەرژەوەندیی ئەو دەمەی ئەواندایە دەقە سیاسییەکان بخوێننەوە، بۆ نموونە:

کۆماری ئیسلامیی ئێران، لەلایەن وڵاتانی کەنداوەوە لەچەند ڕەهەندێکەوە بە مەترسیی سەرەکی دادەنرا بۆ سەر بەرژەوەندییەکانی ئەوان، ئەویش بەهۆی:

١- لەڕووی مەزهەبییەوە، دەسەڵاتە سوننە مەزهەبەکانی کەنداو تەییارێکی بەهێزی دەسەڵاتداری وەك ئەوەی کۆماری ئیسلامییان بەترسناك دەزانی بەتایبەتی کە لە هەموویاندا بەڕێژەی جیاجیا شیعە مەزهەب هەن. لێرەوە هانی بەغدا دەدراو کۆمەکی دەکراو چاو لەئاستی چەوتییەکانی دادەخرا بۆ ئەوەی ئەو شەڕەی کە (ئەوان پێیان وابوو بەرۆکی ئەوان دەگرێت) بەغدا بیکاتو دەروازەی خۆرهەڵاتی عەرەبییان بۆ بپارێزێت.

٢- کۆماری ئیسلامیی ئێران لەلایەن کەنداوەوە بەمەترسیی دادەنرا بۆ باری ئابورییو سەرچاوە نەوتییەکانو ئازادیی هاتوچۆی دەریایی بەناو کەنداودا، دیسانەوە خوازیاری کەوتنی ئەو دەسەڵاتەبوون کە دوور لە خواستی ئەمەریکا لەناوچەکەدا ڕەفتاری دەکردو جێی مەترسی بوو بۆ ناوچەکانیان.

٣- گرفتی جوگرافیی زۆر هەبوو لەنێوان تارانو وڵاتانی کەنداودا وەك ئەوەی لە میرنشینە عەرەبیەکاندا هەیە کە تا ئەمڕۆش چارەسەر نەکراوە، بۆیە دەیان ویست هانی بەغدا بدەنو پشت بکەنە هەموو ئەوتاوانانەی بەغدا لەو پێناوەدا دەیانکات.

٤- مەترسی ئەوەیان هەبوو تاران تەسدیری شۆڕشی ئیسلامیی بکات بۆ دەرەوەو لەیەکەم هەنگاویدا ئەو وڵاتانە بگرێتەوە کە بەبێ هێزێکی دەرەکیی ناتوانن بەرگریی سەربازیی لەسەروەرێتیی خۆیان بکەن.

٥- تا ئەو دەمە کەنداو سوپای عیراقیان لە کوەیتدا نەدیبوو تا لەنزیکەوە لە ئاست دڕندایەتیی ئەو سوپایە بگەن بۆیە بەکۆترەکانی ئاشتییان دەزانین.

٦- کەنداو جگە لە کۆمسیۆنە ناوچەییەکانی دی چەندین پرۆسەی وەك ئۆپیكو ئەواپیك بە عیراقیەوە دەبەستنەوە نرخی نەوتیان لەهەر پێشێلکارییەکی مافی مرۆڤ پێ گرنگتربوو، لایان وابوو لەگەڵ حکومەتی عیراقدا دەتوانن ئاسانتر نرخی نەوت جێگیر بکەن وەك لەوەی تەعامول لەگەڵ کورد یان لەگەڵ کۆماری ئیسلامی ئێراندا بکەن[19].

لەسەر تەوەری تورکیاو بێدەنگی ئەو وەك جیرانێك لەوەی ڕووی دەدا لە کوردستانی عیراقدا:

١-تورکیا ترسی ئەوەی هەبوو تاران بچێتە پەیمانێکی سەربازییەوە لەگەڵ یەکێتیی سۆڤێتداو زیان بەتوانا سەربازییەکانی ئەو بگەیەنێ.

٢- دیسانەوە تورکیا لەبزواندنی عەلەویەکانی وڵاتەکەی دەترسا دەیویست ڕێ لە مەددی شیعی بگرێت بەهەر نرخێك بووە.

٣- تورکیا لە ستراتیژیدا دژایەتی کورد دەکات بۆیە ئەوەی بەغدا دەیکرد کار ئاسانی بوو بۆ ئایندەی کارەکانی ئەو، جگە لەوەی پەیمانی سەربازیی وەك ئەوەی ساڵی 1984 لەنێوان بەغداو ئەنقەرەدا هەبوو هەرلایەکیان دەتوانن بەقووڵایی 30 کیلۆمەتر بێنە خاکی ئەوی تریانەوە بۆ لێدانی هەر هێزێکی کوردیی لەو ناوچانەدا.

٤-تورکیا وەك لەدەستوورەکەیدا چەسپاوە بەهیچ جۆرێك لەگەڵ هاتنە سەرکاری هیچ بزووتنەوەیەکی ئاینیدا نییە بۆ سەر کورسی حوکم، لێرەوە ئەوەی بەمەترسی گەورە دەزانی بۆ سیستمی عەلمانیەتی تورکیا.

٥- هەروەها وەك تورکیا وەك پێگەیەکی سەربازی ئەمەریکا بەوردی سیاسەتی ئەمەریکای لەناو پەیوەندییەکانی خۆیدا جێبەجێدەکرد، سیاسەتی ئەمەریکا لەگەڵ بەغدادابوو نەك بەپێچەوانەوە.

وڵاتە عەرەبیو ئیسلامییەکانی تریش زۆربەیان لەناو ڕێکخراوی وڵاتە بێ لایەنەکاندا خۆیان مەڵاس دابوو، هەموویان پشتیوانیان لە بەغدادەکرد چونکە وڵاتێکی کارای (عدم انحیاز) بوو، لەهەمان کاتدا چەکی لە هەردوو بلۆکی خۆرهەڵاتو خۆرئاوا وەردەگرت،

عیراق دەوڵەتێکی بەهێزبوو لەزۆر رووی بابەتی و زاتییەوە گەشەکردووتربوو لە وڵاتانی (عدم الانحیاز) بۆیە لەلایەك خوازیاری ئەوەبوون بەغدا بشکێت یان لاوازبێت و بەردەوام لەشەڕدا بێت، لەلایەکی ترەوە سەرکەوتنە وەهمیەکانی بەغدا بەسەر تاراندا سەرسامی کردبوون تا ئەو ڕادەیەی ڕوو بەڕوو سەدام حوسەین سەرۆکی دیارترین وڵاتی ئیسلامی و عەرەبی بە (ئەبو جاسم) بانگ بکات و ئەویش بە (سیادة الرئیس) وەڵام بداتەوە...؟؟ [20]

بەغدا لەکاتێکدا ئابڵۆقەی ئابوری دەخستە سەر ناوچە سنورییەکانی خۆی لەکوردستاندا، هەر لەوکاتەدا وەك سیاسەتێکی چەواشەکارانە کۆمەکی مرۆیی دەناردە چەندین وڵاتی عەرەبیی و ئیسلامیی، لەوکاتەدا مزگەوت و کەنیسەو مەعبەدەکانی وێران دەکرد لەکوردستاندا، مزگەوتی گەورەی لەبەریتانیاو لەیەمەن و لەچەندین وڵاتی تردا دەکردەوە. لەوکاتەدا کە هەزاران منداڵ و گەنج و پیری ئەم وڵاتەی کیمیاباران دەکرد، باسی لەمافی مرۆڤ و بەرگرتن لەبڵاوبوونەوەی چەکە کۆکوژەکان دەکرد[21].

لەلایەکی ترەوە بوونی کوتلەی سەرەکی وەك ئەمەریکاو سۆڤییەت لە دۆخە سیاسییەکەدا وای کردبوو کە سیاسەتی نێودەوڵەتی نەتوانێت ڕاشکاوانە تەداخول لەو کێشانەدا بکات بەڵکو هەردوولا نا ڕاستەوخۆ کاریان لەسەر تەوەرەکانی خۆیان دەکرد.

لاوازی ڕاگەیاندن و هەوڵە دیبلۆماسیەکانی بزوتنەوەی کوردایەتی لەو دەمەدا هۆکارێکی تربوو، کورد ژمارەیەکی کەم خەڵکی کارای لە ئەوروپادا هەبوو، کار لەسەر ئاستی وڵاتە ئیسلامیی و عەرەبییەکان نەدەکراو، قەومیەکانی عەرەبیش لە تۆرانیەکانی تورکیا هەڵوێستیان خراپتربوو، سەرهەڵدانی هەربزوتنەوەیەکی نەتەوەیی کوردیان بەمەترسی دەزانی بۆ ئەو ئوممە عەرەبیەی خۆیان بۆ خۆیان بیست و دوو پارچەو بەرەو ژوورترن. بەشێوەیەك کورد بێدەنگ کرابوو، یان بێدەنگ بوو کەوا واقعیەتی کارەساتەکان لەئاکامیاندا ونکرابوون:

یەکەم/ کورد لەناوەوە:

١- لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی مەرکەزیدا بەتەواوی کپ کرابوون، سەرکوت کرابوون، دیاردەی دزێو پەرەی پێدرابوو، زۆربەیان سەربازو جاش و پیاوی ڕژێمیان تێکەڵکرابوو، (ترس) وەك بنەمایەکی سەرەکی مراندنی هەر جورئەتێك لەناو خێزان و دامەزراوەکانی

پەروەردەو فێرکردنو دەزگاکانی ڕاگەیاندنو یاساو دامەزراوەکانی دەوڵەتدا، بەردەوام دووبارە دەکرایەوەو هەمووشیان لەخزمەتی ئەو سیاسەتەدا بوون.

لەهەمان کاتدا دەسەڵاتی کارتۆنی بۆ ناوچە کوردییەکان دانرابوون، لەکاتی هاتنی وەفدی ئەو وڵاتانەدا وەك سووری بەر لەشکر درامای بێزراوییان پێدەکراو، وەك دومیەیەك گەمەیان پێدەکراو وایان دەردەخست کە ئەمانە کوردنو دەوڵەت هیچی لەکورد نەکردووە.

بەغدا شارو لادێی لێك دابڕی بوو، خەڵکەکانی لەزانیاری یەکتر پچڕاندبوو، تا ئەو ڕادەیەی کەس بەئاگا نەبێت لەحاڵی کەس، لەیادمە دەیان هەلیکۆپتەر بەڕووی قەراغدا ئەنفالی گەرمیانیان دەکرد، لەهەمان ڕۆژدا سەیرانگاکانی دوکانو قەشقۆڵی یەکێکی تری نەدەگرت، کورد لەدوو درامای سەیردا بوو لەزەمەنێکی دیاریکراوی وەك یەکدا لەودیو بەرانانەوە کورد تەفروتونادەکراو لەم دیوەوە کورد سەرچۆپی هەڵپەڕکێ بێزراوەکانی گرتبوو...!

٣- ناوچە ڕزگارکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، لەم ناوچانەدا هەموو شتێك دەوترا، کەمێکیان دەنوسران، بەڵام ئالیەتێکی گەورەی وا نەبوو بتوانێت لەودەمەدا ڕای گشتی دەرەوە بەقازانجی دۆزی کورددا هان بدات، ئەمەش تەنها بۆ هۆی مادیو مەوزوعیو سیاسی کەمتەرخەمی ناگەڕێتەوە بەڵکو خودی ئەو هێزە کە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان بوو، بووبووە سەرەکیترین ئەو ڕەگەزانەی کە دوژمن دەیویست بەتەواوەتی پەکی بخاتو لەشەڕی مانو نەمانی سەرگۆڕەپانی واقعی ڕووداوەکاندا بوو، واتە خۆی بۆ خۆی بەشێکی گەورەی قوربانیەکانی ئەنفال بوو.

دووەم/ کورد لەدەرەوە:

کورد لەدەرەوەی کوردستاندا بۆ تەیاراتی جیاجیاو بۆ خەڵکی جیاجیاو ئایدیای جیاجیادا دابەش بووبوون، زۆرێك لەوانە لە وڵاتە خۆرهەڵاتییەکاندا بوونو کەم تا زۆر کەوتبوونە ژێر کاریگەریی سیاسەتی مۆسکۆوەو کەم تا زۆر دۆستی بەغدابوون، کەمێکیان بەخوێندنو کاری تایبەتی خۆیانەوە خەریك بوون، هەندێکی تریان خەریکی سیاسەت بوون، بەڵام سیاسەتێکی دۆگما، نەك واقیع بینو کورد ویستو نەتەوەپەرست.

لە وڵاتە خۆرئاواییەکانیشدا کەم تا زۆر کورد هەبوون، زۆرێکیان لەدەست واقعی ئەو ڕۆژگارە هەڵهاتبوون، سەریان کزکردبوو، دەیانویست بژین، ئەوانی تریش کە سەر بە

تەیارە سیاسییە کاراکان بوون، نەیاندەتوانی وا بەئاسانی دنیا لە نەهامەتیەکانی بگەیەنن، چونکە لەو دەمەدا گوێمان بۆ نەدەگیرا.!!

بەشێکی کەمیش ڕێپێوانی دەکرد، پۆستەری هەڵدەواسی، مانی دەگرت، بەڵام وەڵامی دەست نەدەکەوتەوە.

ڕاگەیاندنی ئیسلامی و عەرەبی و خۆرهەڵاتیەکانیش ئەو دەمانە بە تیۆری دەسەڵات و تیۆری سۆسیالست و ڕاگەیاندنی دەوڵەتی کاریان دەکرد، ئەو ڕاگەیاندنە ڕوو لە ئازادەی ئەمڕۆ دەردەکەوێ ئەو دەمە وجودی نەبوو بۆیە خەڵك تەنها لە زوومی دەسەڵاتەوە هەواڵەکانی وەردەگرت، دەسەڵاتیش لەسیاسەت و بەرژەوەندییە سیاسییەکانیەوە ئەو وێنانەی وێنا دەکرد کە خۆی دەیویست[22]. بەغداو هەموو ئەو وڵاتانەش بەردەوام لە پەیوەندییەکانی خۆیاندا جەختیان لەسەر (عدم التدخل فی الشوۆن الداخلیە)ی یەکتر دەکردەوە بۆیە هەرکەس ئازادبوو چی لە هاوڵاتیانی وڵاتەکەی خۆی بکات!؟!

لەڕێی شەرعیەتدان بەو پیلانانەوە، بەغدا دەهات پشتێنەی ئەمنی دروست دەکرد گوایە لەشەڕدایە لەگەڵ تاراندا، لێرەدا هەزارانی مرۆڤی کورد دەکەوتنە نێو هێڵی سووری سوپای عیراقەوە، دواتر باسی لە تێکدانی ئارامی ناوخۆی وڵاتەکەی دەکردو تاران و دیمەشقی بەوە تاوانبار دەکرد کە هانی خەڵك دەدەن و خەڵك بەکرێ دەگرن تا ئارامی وڵاتەکەی تێك بدەن (ئەوانیش بڕوایان پێدەکرد)، بۆیە هەموویان کەسی لێدەرناکەم وەکو دەوڵەت و حکومەتەکان بێ هەڵوێست بوون، ترسنۆك بوون، بێدەنگ بوون لەئاست کارەساتەکانی گەلی کورددا و تەنها دەیانڕوانیە بەرژەوەندیەکانی خۆیان و هیچی تر. نەك ڕێیان لە بەغدا نەدەگرت بەڵکو هانیان دەدا. لەلایەك کوردیان بەئێرانی باس دەکرد، لەلایەکی ترەوە کوردیان بەجولەکە باس دەکرد، بۆ هەر لێدانێك شەرعیەتێکیان ناشەرعیانە دەدۆزییەوە.

هەرچی وڵاتە گەورەکانی دونیاشە تا ئەو دەمە لە ململانێیەکی گەورەی جەنگی سارددا دەژیان، نەوەکو ساڵی ١٩٩٠ ئەمەریکا یەك لایەنە سیستمی نوێی جیهانی ڕاگەیاندبوو، نەبانگەشەی بۆ (مافی مرۆڤ، ئازادیی، دیموکراسی، بازاڕی ئازاد) دەکرد نە سۆڤیەت لەبەر یەك هەڵوەشابوو، نە بڕیارێکی وەکو ٦٨٨ ی نەتەوەیەکگرتووەکان دەرکرابوو کە بتوانن دەست بخەنە کاروباری وڵاتێکی ئەندام لە نەتەوەیەکگرتووەکاندا (ئەمە وەك یاسا نێودەوڵەتییەکان) بووبووە مایەی پاکانەکردن بۆ خۆیان، بەڵام وەك

سیاسەت ئەوان بەغدایان دەویست کە ئەو چەکانەی لەکاتی شادا بەجێماون لەشەڕی عیراق-ئێراندا بە تارانی بەتاڵ کەنەوەو، کۆماری ئیسلامی ئێران کە تازە هاتبووە سەرکار بخەنە ژێر فشارەوەو لاوازی بکەنو بەشەڕێکەوە خەریکی بکەنو ڕێ نەدەن پێگەی سیاسیی خۆی لەم ناوچە هەستیارەدا جێگیر بکات، بەمەش ئەمنیەتی کەنداوو بیرەنەوتەکانو چارەنوسی تورکیاش بپارێزن، بۆیە لێرەوە بەهەموو شێوەیەکی ڕەسمیو ناڕەسمی پشتیوانیان لە عیراقو تاوانەکانی بەغدا دەکرد، هەڵبەتە چەندین هۆکاری جەوهەریش هەبوون لەپشت ئەو هەڵوێستانەوە، کە ناکرێ لەمە زیاتر لێرەدا بەدوایاندا بچین. خۆرئاوا بەشێوەیەکی گشتیو ئەمەریکاو بەریتانیاو تاڕادەیەکیش فەرەنسا، لایەنە سیاسییە کوردییە نەیارەکانی بەغدایان بەهەڵگری ئایدۆلۆژیای چەپ ناسیبوو، بۆیە ئەوان لەو دەمەدا نەیاندەویست بەهیچ جۆرێك نەخشەی سیاسی یەکیەتی سۆڤیەتو لەگەڵیدا کوتلەی خۆرهەڵات زیادبکات، هەربۆیە بێدەنگییان لەهەر دەست تێوەردانێك بەباشتر دەزانی[23].

لەلایەکی ترەوە هاوپەیمانێتی ستراتیژی چارەنووسساز لەنێوان ئەو وڵاتانەو ئیسرائیلدا هەیە، هەر لەوێوە ئەمنێتی ئایندەی ئیسرائیل بەوردی لەبەرچاو گیرا، بەوەی ناتوانرێت متمانەی ئەوەبەو کوردانە بکرێت کە لەدوێنێی مێژوودا سەرکردەی وەك سەلاحەدینی ئەیوبی بەرهەم هێنابێت[24].

بەبڕوای تەواوە سەدام حوسەین پاڵەوانی ئەو ڕۆمانە سیاسییە نێودەوڵەتییەبوو کە ساڵانێکی زۆرە دەستی پێکردبوو هێشتا تەواونەبووە، بۆ بەهێزکردنی ئەوو لاوازکردنی دوژمنەکانی ئەو، هێندەی ساوایەك نازی سیاسی دەگیرا، چونکە هەرئەوبوو توانی پەیماننامەی گەروی هرمزی ساڵی 1984 کۆتایی پێ بێنێت و، بەگرتنی کوەیت شەرعیەتی هێنانە ناوەی هێزە سەربازییەکانی ئەمەریکا بۆ کەنداو ئاسان بکات، کە بەر لە گرتنی کوەیت وبەپێی ئەوپەیماننامەیەی1984 تەنانەت هاتنە ناوەوەی چەکی سوکیش بۆ کەنداو لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی یاساغ کرابوو[25].

بەغدا کاتێك (فاو)ی لەدەستدا، ئەمەریکاو بەریتانیا لە هەوڵێکی سەربازی گەورەدا توانیان کارێك بکەن فاو لەلایەن بەغداوە بگیرێتەوەو بەوەش کۆتایی بە هەشت ساڵی جەنگ بێت کەسەرەتاکەی بۆ فەوتاندنی چەك و جبەخانەکانی سەردەمی شا دەستی پێکردبوو، بەڵام بەهۆی ئەوەی یەکێتی سۆڤیەت بەرەو هەڵوەشان دەڕۆشت وزانیاری

واهەبووکە توانائەتۆمیەکانی مۆسکۆ بەقاچاغ گەیەنرابێتە تاران، بۆیە بەرلەوەی هەمووچەکە بالیستیو ئەتۆمیەکان بگەنو هاوسەنگی سەربازی بەقازانجی تاراندا بگۆڕێ، کۆمەکێکی سەربازی وایان دا بە بەغدا کە لێیەوە کۆتایی بەشەڕ بێتو بەشی دووەمی ڕۆمانەکە دەست پێ بکات.

بەکورتیی:

ئەو دەمانە بۆ کورد، ئەو ڕۆژگارە سەختانەبوو کە کورد تەنها چیاکانی خۆی دۆستایەتییان دەکردو، چیاکانیش بەوە تاوانبار دەکران کە کورد حەشاردەدەن بۆیە وەکو بەشێك لە پرۆسەی کوردایەتی ئەوانیش درابوونە بەر تۆپو تانكو ئاگرو کیمیابارانو گازی فۆسفۆڕییو چەندەها جۆرە چەکی قورسی ترو جەستەی چیاکان هەموویان سوتێنرابوون.

کورد لەنێوان هەردوو بەرداشی عیراقو ئێراندا، بووە زەرەرمەندی یەکەمی ململانێکانو، کورد ئەزموونێکی درێژی لەگەڵ بەڵێنو کۆمەكو سیاسەتەکانی هەردوو بەردا هەبوو، عیراق خۆی بۆخۆی لەم کارەساتەدا بکوژی یەکەم بوو، هەرچی کۆماری ئیسلامی ئێرانیشە لەشەڕێکی قورسدابوو لەگەڵ عێراقداو ئەو دەمە بەهۆی ئەوەی عیراق لەبری هەموو جیهان دوژمنایەتی تارانی دەکرد بۆیە تاران لەلایەن کۆمەڵی نێودەوڵەتییەوە لەو دەمەدا شایەتی لێوەرنەدەگیرا، جگە لەوەش تاران نەیدەویست پانتایی شەڕگەکان لەوە گەورەتربێت، بەکورتیەکەی تارانیش کوردی لەو ڕۆژگارانەدا بۆ ئەوە دەویست کە بەغدا خەریك بکات، یان شەڕی بەغدای بۆ بکات. کورد لەوڕێگە سەختەدا لەنێوان دوو جیرانی وادابوو کە کەسیان لەو شەڕە درێژەشدا ئاسوودەییان بۆ ناوبەندێکی وەکو کورد نەدەویست.

کاك نەوشیروان لەوبارەیەوە دەڵێ: ((دوژمنێکمان هەیە لە دونیادا نموونەی نییە بۆ دڕندایەتیو، دۆستێکمان هەیە لە دونیادا نموونەی نییە بۆ بێوەفایی...)) [26].

نوێنەرە هەمیشەییەکانی ئەنجومەنی ئاسایش لەچانسی کورددا بەهەردوو کوتلەی سەرسەختە خۆرئاواییو خۆرهەڵاتیەکەیەوە بەهەموو نوێنەرانی (ئەمەریکاو بەریتانیاو فەرەنساو یەکیەتی سۆڤیەتی ئەوکاتەو، چینەوە) تاوانەکانی بەغدایان بەڕووی ڕای گشتی دونیادا پەردەپۆش دەکرد، هەموویان لەئاست فەوتاندنی گەلێك بێدەنگ بوون

تائەوڕادەیەی سەرۆکی ئەوکاتەی ئەمەریکا بەئاشکراو بیَ هیچ شەرمێك لەسەر شاشەی CNN دا وای باس دەکرد کە تاران کیمیابارانی هەڵەبجەی کردووە نەك بەغدا، میدیاکانی جیهان لە ئاست کورددا بێدەنگ‌و لەزۆر باردا کەڕوکوێربوون، وڵاتانی کەنداو تا ئەوکاتە کارەساتێکی وەکو گرتنی کوەیتیان نەدیبوو بۆیە بەغدایان بە پارێزەری دەروازەی خۆرهەڵاتی ئوممەی عەرەبی دەزانی‌و بە ملیۆنەها دۆلار کۆمەکیان دەکرد.

ئوردن‌و میسرو یەمەن بە سەرکەوتنە وەهمیەکانی عیراق شاگەشکە بووبوون‌و پێشبڕکێی ئەوەیان لەگەڵ یەکتردا دەکرد کە کامیان زیاتر سەردانی بەغدا بکەن‌و کامیان لەگەڵ سەرۆکی عیراقدا هاوپەیمانێتی پێك بهێنن. هەرچی تورکیایە لەنزیکەوە ئاگاداری کارەساتەکان بوو، بەڵام بۆئەو ئەوکارەساتانە ئەو رۆژە پڕ شادیانەبوو کە تیایاندا ئەنقەرە پێی وابوو بەغدا شەڕێکی بۆ دەکات کەدەبوو تورکیا خۆی بیکردایە. لەناو ئەو بێدەنگییە ترسناکەدا سەریان لەلاشەی گەلێك جیادەکردەوە کە لەسەربەخۆیی هەموویاندا قوربانی گەورەی دابوو.

کورد لەنێوان دڕندەی دوژمنەکانی‌و لەبەردەم خەمساردی دۆستە بێوەفاکانیدا باجێکی مرۆیی ئەوەندە گەورەی دا، کە نەدەبوو کورد هەرگیز ئەو رۆژگارەو ئەجوائەکانی لەبیر بکات.

دەخوازم یادەوەری کارەساتی ئەنفال تەنها دروشمی بریقەداری لیَنەکەوێتەوە، بەڵکو خوێندنەوەو پیاچوونەوەی نوێی بۆ بکرێت‌و وانەی مەزنی بۆ ئەمڕۆو ئایندە لێدەربهێنرێت‌و، بەرلەهەرشتێکی دیش فشارێکی جەماوەریی، حکومی، حیزبی گەورە بخرێتە سەر نەتەوە یەکگرتووەکان کەلانی کەم قەرەبووی کەس‌و کارەکانیان بکاتەوە.

پەراوێزوکان:

١. هەڤاڵ ئەبوبەکر: ئەنفالەکان کێشەی ژمارە یەك/ کوردستانی نویَ، ژمارە (١٢٦٤- ١٦/٤/١٩٩٦).
٢. نەوشیروان مستەفا: خولانەوە لەناو بازنەدا، دیوی ناوەوەی روداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٨٤-١٩٨٨، سلێمانی، چاپی دووەم، ١٩٩٩، ناوەندی چاپەمەنی‌و راگەیاندنی خاك، ل ١٥١.
٣. زیاد عەبدولرەحمان، تونی مەرگ، کتێبی بەڵگەنامە لەسەر کارەساتی ئەنفال.
٤. خولانەوە لەناو بازنەدا، ل ١٥٢.
٥. ئەنفالەکان کێشەی ژمارە یەك.
٦. رۆژنامەکانی ئەو دەمەی عێراق (الثورة، الجمهورية، القادسية،....هتد).

٧. بڕوانە: http://ar.wikipedia.org/wiki ، د. مارف عومەر گوڵ: جینۆسایدی گەلی کورد لەبەر رۆشنایی یاسای تازەی نێودەوڵەتاندا، چاپی یەکەم، ئەمستردام، هۆڵەندە ١٩٩٧، لە چاپکراوەکانی یانەی کوردی (میدیا)، ل ٩.
٨. بڕوانە: http://ar.wikipedia.org/wiki .
٩. بڕوانە: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/p_genoci.htm
١٠. بڕوانە: http://www. Newsvote.bbc.co.uk.
١١. بڕوانە: http://ar.wikipedia.org/wiki, http://www. Iraqmemory.org.
١٢. بڕوانە: , http://ar.wikipedia.org/wiki, http://www. Iraqmemory.org http://www. Newsvote.bbc.co.uk
١٣. بڕوانە: Raphael Lemkin, Axis Rule in Occupied Europe (Wash., D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944), p. 79.
١٤. أحمد عطية الله: القاموس السياسي، دار النهضة العربية، القاهرة، ل ١.
١٥. بڕوانە: د. مارف عومەر گوڵ، هەمان سەرچاوەی پێشوو، هەروەها: http://www. Iraqmemory.org
١٦. بڕوانە: هەمان سەرچاوەکانی پێشوو، Journal of Genocide Research.
١٧. بڕوانە: http://www. Newsvote.bbc.co.uk .
١٨. زۆرێك لە رۆژنامەو گۆڤارەکانی ئەو وڵاتانە لەو کاتەدا ئەوە دووپات دەکەنەوە.
١٩. محمد صادق الحسيني: بەرنامەی (ضیف وقضیة) کەناڵی (الجزیرة) ١٩٩٩.
٢٠. لە یەکێك لە گاردەکانی بازنەی یەکەمی سەرۆکی عێراقەوە وەرگیراوە.
٢١. گۆڤاری (الف با) ژمارەی ساڵانی ١٩٨٦-١٩٨٩.
٢٢. بابەتێك لەسەر ئازادیی رۆژنامەگەری، بەرنامەی (أكثر من رأي) کەناڵی (الجزيرة)، ٢٠٠٠.
٢٣. راپۆرتێك لەسەر کوردەکان، B.B.C، ١٩٨٤.
٢٤. لە وتەکانی سەرکردەی ئیسرائیلی موشادایان.
٢٥. محمد صادق الحسيني: (ضيف وقضية- قناة الجزيرة).
٢٦. خولانەوە لەناو بازنەدا، ل ١٥١.